Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2020

En Eremitage ved søen

Frederik 4.s Eremitage ved Esrum Sø og sammenhængen med parforcejagtlandskabet

AF JESPER MUNK ANDERSEN

Placerer man sig i dag på skrænten i Fredensborg Slotshave ned mod Esrum Sø med Eremitage Allés snorlige løb og de to pavilloner i ryggen og den storslåede udsigt over søen ind i Dronningens Bøge for fødderne, er det endnu muligt at fornemme det imponerende sceneri, hvori Frederik 4. i 1722 lod rejse en såkaldt Eremitage. I dag er sporene efter selve Eremitagen næsten forsvundet. Alene alléens navn og de to pavilloner på skrænten top giver sammen med formen på den nuværende misligholdte Kongebro og resterne af udhugningen i Dronningens Bøge på Gribskovsiden en svag fornemmelse af, at stedet engang var centrum for en Eremitage med tilhørende eremitagebord. Indrettet til lige dele ophøjet iso-

Spisesalen i nutidens Eremitageslot. Slottet har navn efter det eremitagebord, som tidligere befandt sig midt i det prægtige barokrum. Eremitagebordet havde form som det nutidige bord på billedet. Gennem dets faste sokkel kunne en postillon glide op med måltider anrettet i slottets kælderkøkken. På den måde kunne det kongelige selskab spise alene og uforstyrret, "en eremitage". Kongelige Slotte, foto: Roberto Fortuna.

lation og fornøjelse og som centralt bindeled mellem Slotshaven og parforcejagtlandskabet på søens anden side. Netop Eremitagen her ved søens bred og dens relation til nutidens verdensarvsområde i Gribskov er denne artikels fokus.

I 1924 satte arkitekturhistoriker Frederik Weilbach sig for at gennemgå arkitekt Lauritz de Thurahs (1706-1759) værker i den første monografi om den store danske barokarkitekts virke, der blandt andet omfatter ikoniske værker som det snoede spir på Vor Frelser Kirke i København, det for længst nedrevne Hirschholm Slot og det endnu ganske velbevarede Eremitageslot i Jægersborg Dyrehave. I sin udførlige gennemgang af sidstnævnte hus, opført 1734-36 under Christian 6. (1699-1746) til afløsning af Christian 5.s (1646-1699) gamle Eremitage fra 1694, viede Weilbach et længere afsnit til det sælsomme fænomen *eremitagebordet.*[1] Bordet må have vakt Weilbachs interesse, da de Thurah ikke er kendt for sine evner ud i konstruktionen af denne type bord, som hans konkurrent Niels Eigtved (1701-1754) tilsyneladende mestrede langt bedre.[2] Dette til trods foldede Weilbach, over flere sider af monografien, bordets historie og konstruktion ud og glemte tilsyneladende for en stund alt om de Thurah. Når Weilbach lod sig indfange af eremitagebordets fascinerende historie, hænger det uden tvivl sammen med, at netop denne specielle bordtype har betaget senere tiders historikere lige så meget, som de må have fortryllet de kongelige bygherrer, der i sin tid lod dem installere. Forestillingen om et selvdækkende rundt bord, hvis sølvbeslåede midterplade, *postillonen*, via et sindrigt system af lodder og trisser skjult for de spisendes øjne kunne sænkes ned gennem soklen til køkkenet nedenunder for kort efter atter at dukke op forsynet med alverdens lækkerier og retter, kan endnu i dag vække fantasien og få selv den mest stringente kunsthistoriker til at falde af sporet for at gå på opdagelse i eremitagebordets dragende fortælling.

Historien om eremitagebordet tog sin begyndelse i Christian 5.s Eremitage i 1694 og endte, efter det sidste avancerede bord til 24 personer i 1739 blev installeret på det første Christiansborg Slot, omkring 1770 med nedtagning af de sidste borde i funktion.[3] Den historie kan mere end blot fascinere og løbe med opmærksomhed for en stund. Bordet kan nemlig fortælle os om et ganske særligt modelune ved det enevældige danske hof, der herfra bredte sig ud over det europæiske kontinent. Ligeledes kan bordet bidrage til at uddybe og nuancere vores forståelse af det nordsjællandske landskab som ramme om de storslåede kongelige parforcejagter, idet eremitagebordets opfindelse er tæt knyttet hertil. Det er således ingen tilfældighed, at det netop var i Jægersborg Dyrehave, det første eremitagebord så dagens lys i 1694, og her de Thurah i 1730'erne skabte en ny majestætisk ramme om bordet ved opførelsen af det nuværende Eremitageslot. Imidlertid er det ikke Eremitageslottets bord, der er denne artikels omdrejningspunkt, men derimod et tilsvarende bord placeret i den i dag forsvundne Eremitage ved Esrum Sø i Fredensborg Slotshaves sigtelinje mod Gribskovs jagtterræn. Trods afskåret fra parforcejagtlandskabet på den anden side af søen skal denne eremitage nemlig forstås i sammenhæng med det kongelige jagtlandskab. Placeret som Eremitagen her var midt mellem den kongelige residens Fredensborg Slot og parforcejagtlandskabets majestætiske vidder i skoven just overfor.

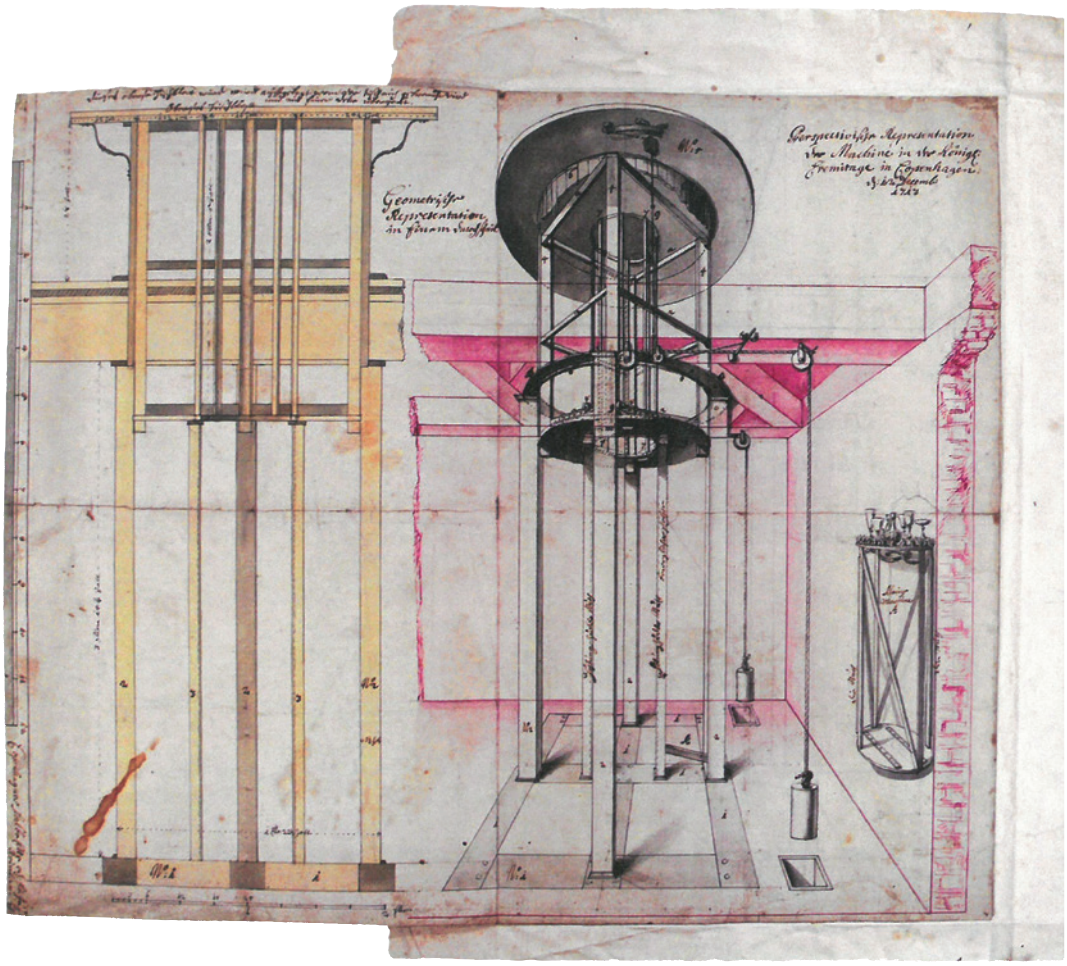

Tegning i arkiverne i Sachsen illustrerende et eremitagebords indretning. Tegningen er betegnet "Perspektivische Representation der Machine in der köngl: Eremitage in Copenhagen d: 12. Decemb: 1713" og gengiver uden tvivl principperne bag eremitagebordets indretning i bl.a. Christian 5.s Eremitage i Jægersborg Dyrehave. Landesamt für Denkmalpflege Sachsen, Plansammlung, Inv.-Nr. M 60. I. Bl. 19. Foto: Wolfgang Junius.

Eremitagebordet

Det er få opfindelser og modeluner i europæisk hofhistorie, som bærer prædikatet "Made in Denmark". Foruden den særlige danske udformning af parforcejagtvejene i de nordsjællandske skove[4] drejer det sig nærmest kun om eremitagebordet. Den verdensberømte astronom Ole Rømer (1644-1710) er, på baggrund af en række arkivalske indicerer,[5] blevet tilskrevet opfindelsen af det specielle bord,[6] der er et særlig dansk "… *lille bidrag til* [historien om] *det europæiske bord*",[7] som Mogens Bencard beretter i sin gennemgang af eremitagebordets danske og europæiske historie. Et bidrag der, som nævnt, første gang så dagens lys i Christian 5.s Eremitage, og som ringe i vandet under hans to efterfølgere, Frederik 4. (1671-1730) og Christian 6., bredte sig ud til de kongelige danske residenser i første halvdel af 1700-tallet, hvor der enten på selve slottet eller i tilknyttede lysthuse blev installeret eremitageborde. Også ved udenlandske hoffer begyndte eremitageborde at dukke op, blandt andet i Rusland, Sverige, Sachsen og Mecklenburg,[8]

hvor periodens monarker og deres nærmeste kunne indtage et måltid *en eremitage* (af græsk eremos = ensom)[9] uden tjenerskab i solitær ophøjethed alene betjent af bordets postillon.

Eremitagebordet og parforcejagten

Når opfindelsen af eremitagebordet i denne artikel sættes i sammenhæng med parforcejagtlandskabet, hænger det ikke blot sammen med placeringen af det første bord i Christian 5.s Eremitage midt i Jægersborg Dyrehave, anlagt til netop parforcejagtens udfoldelse, men også fordi bordet på forbilledlig vis bidrog til at understrege kongens ophøjede rolle i jagtens teatralske forløb. Frem til ibrugtagningen af Eremitagen i Dyrehaven havde Christian 5. under jagter her opholdt sig på hesteryg eller de senere år i en karet. I takt med at hans medfødte skavanker som pukkelryg[10] blev suppleret med diverse dårligdomme – afledt af fysiske anstrengelser og vellevned[11] – var det ikke længere muligt for den tidligere så aktive monark at tage del i jagtens forfølgelse af kronhjorten, hvorfor han fra da af alene måtte nyde scenariet på afstand. Da hans rolle således reduceredes til tilskuerens i overværelsen af forfølgelsen, og han alene gav kronhjorten nådestødet, når signalet *Hallali* lød,[12] fik han behov for et aftræde, hvori han kunne tage ophold under de ofte kolde og regnfyldte efterårsjagter, og som samtidig understregede hans rolle som enevældig jagtherre symbolsk hævet over den formaliserede og stærkt iscenesættende jagt.[13] Da vi fra de få overleverede beskrivelser af parforcejagten samtidig ved, at netop denne jagt udgjorde en form for frirum for Christian 5.,[14] kom Eremitagen i Dyrehaven på en og samme tid til at udfylde flere funktioner for majestæten: Foruden at understrege hans rolle var den også et helle, hvori han kunne holde selskab for de få udvalgte i en afslappet og ganske lystig atmosfære uden et forstyrrende tjenerskab. Helt i tråd med hvordan den samtidige franske solkonge Ludvig 14. (1638-1715) brugte sit lille lystslot Marly, hvor "… *omgangsformen* [var] *tvangsfri og rangordenen uden betydning*".[15] Tilstedeværelsen af hele fire "*Natskrin*", toiletmøbler, i den første Eremitage[16] understøtter uden tvivl stedets fornøjelige funktion. Når meget må ud, må der nødvendigvis være indtaget mængder!

Eremitagebordets vej til Fredensborg Slot

I det nordsjællandske landskab nøjedes Christian 5. imidlertid ikke med sit første bord i Eremitagen i Dyrehaven, men fik få år efter et tilsvarende bord installeret i lysthuset Sparepenge ved Frederiksborg Slot, hvor den da gangbesværede konge samtidig fik indrettet en hejsestol lig den endnu bevarede i audienssalen på samme slot.[17] Netop Sparepenges omgivelser var gennem Christian 5.s regeringstid genstand for planer, der skulle understøtte områdets funktion som bindeled mellem Frederiksborg Slot og parforcejagtlandskabet.[18] Med flytning af Hjortespringvandet fra Jægersborg til søen mellem slottet og lysthuset,[19] og planerne om anlæggelse af den snorlige allé ud fra Audienshusets port forbi Sparepenge, hvor en runddel var projekteret – måske til jagtens morgenmøde? – blev Christian 4.s (1577-1648) gamle firskårne lysthus fra 1601[20] på elegant vis integreret i det samlede jagtlandskab. Med en placering i overgangen til de kongelige jagtmarker og med tilstedeværelsen af et eremitagebord ligger tanken ligefor, at Christian 5. tiltænkte Sparepenge en ny funktion, der koblede bygningen til parforcejagtlandskabet og samtidig bidrog til at udbygge Fre-

På kortet over Frederiksborg Slots omgivelser fra ca. 1700 ses grundridset af lysthuset Sparepenge. Den røde rektangulære signatur placeret umiddelbart skråt for det halvcirkelformede haverum nord for søen viser lysthuset. I 1719 måtte såvel Sparepenge som avlsgården bagved og haverummet foran fjernes for at give plads til barokhaven.
Foto: Stadsarkivet København.

deriksborg Slots funktion som jagtresidens. Ikke ulig hans første jagtområde mod syd, hvor Jægersborg Slot, Dyrehaven af samme navn og den deri beliggende Eremitage udgjorde en tilsvarende treenighed. Mens rollefordelingen ved Jægersborg var utvetydig med jagtresidensen som udgangspunkt for dagens skuespil, Dyrehaven som scene for begivenhedernes gang og den tilhørende Eremitage som majestætens loge under forestillingen, må samme treenighed ved Frederiksborg Slot, i det omfang antagelsen om Sparepenges tiltænkte funktion ellers er korrekt, uden

tvivl have lidt af, at parforcejagtlandskaberne her lå på nogen afstand af Sparepenge i Gribskov og Store Dyrehave. Blev Sparepenge med tilhørende eremitagebord udlagt med samme formål som Dyrehavens Eremitage, må vi forestille os, at lysthuset her, langt fra jagtmarkernes begivenheder og i skyggen af jagtresidensen, mere har udfyldt en symbolsk funktion end været et reelt opholdssted for kongen under jagterne, uagtet det dog ikke helt kan udelukkes, at Christian 5. herfra har kunnet begive sig ud, når *Hallali*-signalet lød i det fjerne. Da hans efterfølger på tronen, Frederik 4., i 1719 beordrede Sparepenge nedbrudt for at blive erstattet af Johan Cornelius Kriegers (1683-1755) barokhave, må bord og maskineri endnu have udgjort såvel en høj værdi som en endnu ikke udtømt funktion, siden det tilsyneladende sirligt blev pillet ned for få år efter at blive genopstillet på det nyopførte Fredensborg Slot. Et slot der ligeledes var tegnet af Krieger, og som fra start var indtænkt i det samlede nordsjællandske jagtlandskab.[21]

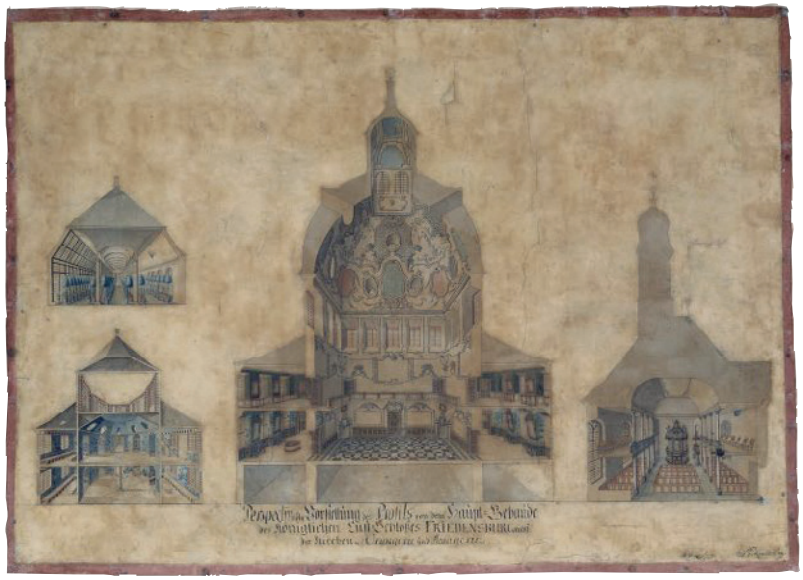

H.C. Lønborgs tværsnit af udvalgte bygninger på Fredensborg Slot fra 1728. På tværsnittet af hovedslottet ses til venstre i stueplan Dronningens Store Forgemak med det nagelfaste eremitagebord placeret midt i rummet. Mens Lønborg har gjort mange anstrengelser for at vise rummets dekorationer med bl.a. naturscenerier på væggene og bordets placering, er kælderen gengivet uden sine hvælv og med det til bordet hørende sindige hejsemaskineri. Efter original på Fredensborg Slot. Foto: Slots- og Kulturstyrelsen.

I Dronningens Store Forgemak

I 1724 blev Sparepenges eremitagebord taget i brug på Fredensborg Slot, hvor bordet nu ikke længere stod i et tilknyttet lysthus, men var installeret på selve hovedslottet.[22] Mere præcis i Dronningens Store Forgemak i stueplan over den hvælvede kælder. I gemakket, hvis vinduer vendte mod vest, kunne det kongelige selskab, trods placeringen i hovedslottet, stadig lade sig hensætte til naturens smukke scenerier og dermed fastholde eremitagebordets symbolske forbindelse til friluftslivet og jagtens glæder. Ved enten at se ud af vinduerne med udsigt mod Esrum Sø, og den bagvedliggende Gribskov, eller ved at lade blikket vandre hen over de øvrige vægge, der var dekoreret med vævede tapeter med landskabelige motiver,[23] kunne Frederik 4. med sin anden hustru og tidligere maitresse, dronning Anna Sophie, født komtesse Reventlow (1693-1743), føle sig som placeret midt i Guds frie – og stiliserede – natur i eksklusiv ensomhed. På Hans Christoffer Lønborgs (d. 1746) tværsnit af slottet fra 1728 anes ikke alene gemakkets vægdekorationer men også det nagelfaste eremitagebord – desværre uden at vise det tilhørende maskineri og faciliteterne i kælderen. Idet køkkenet på Fredensborg Slot ved opførelsen endnu var henlagt til midterfløjen i ottekantens venstre side uden direkte forbindelse til slottets kælder, kan eremitagebordet her langt fra have været synonym med varm mad for det kongelige herskab, da retterne skulle transporteres den lange vej fra midterfløjens køkkenildsted over slotsgården og ind i kælderen, inden de kunne monteres på postillonen og hejses op. Frederik 4. og dronning Anna Sophie må, dette til trods, alligevel have fundet stor glæde ved et måltid serveret på eremitagebordets særlige måde, siden de ikke nøjedes med bordet i forgemakket,

men også ude i Slotshaven, ved bredden af Esrum Sø, fik installeret et tilsvarende. At spise *en eremitage* har ikke blot passet ind i tidens forståelse af et måltid, der med serveringerne ved Ludvig 14.s hof som forbillede kom ind ad tre til fire omgange med flere retter på samme tid,[24] men har uden tvivl samtidig været en både morsom og intim oplevelse for deltagerne under middagen. Særligt for det forelskede kongepar Frederik 4. og Anna Sophie, der ved servering via eremitagebordet ikke blot kunne fornøje sig i ensom majestæt på afstand af tjenerskabet, men samtidig blev skånet for hoffets nyfigne nysgerrighed og manglende begejstring for den ikke-fyrstelige dronning.[25]

Eremitagen ved Esrum Sø

Blev eremitagebordet på hovedslottet iscenesat i et landskabeligt friluftspræg – i tråd med parforcejagtens grundtanke om et majestætisk frirum og i forlængelse af den praksis som udfoldedes på Ludvig 14.s Marly – så skulle Eremitagen ved Esrum Sø i endnu højere grad understrege denne pointe. Placeret i en af Slotshavens udstrålende akser – uden tvivl anlagt med inspiration fra parforcejagtlandskabets stjernemønster – blev denne eremitage ikke et naturligt slutpunkt i sin akse, men derimod et bindeled til aksens videre forløb "… *igiennem den bag ved bemeldte Söe liggende Skov, hvilket bringer en fortreffelig Udsigt til Veje. Sidst i höjsalig Kong Friderick IV-Tiid blev begyndt med en Veisanleggelse i Pibe-Vangen fra Erse-Söe paa den anden Side lige for Slottet, som skulle gaaet til Thiisvilde Flyvesand*".[26] Hvorvidt arbejdet med forlængelse gennem Dronningens Bøge på den anden side af søen vitterligt var tænkt helt til Tisvilde, og ligefrem også indbefattede en bro tværs over vandet, som beretningen videre fortæller, er nok

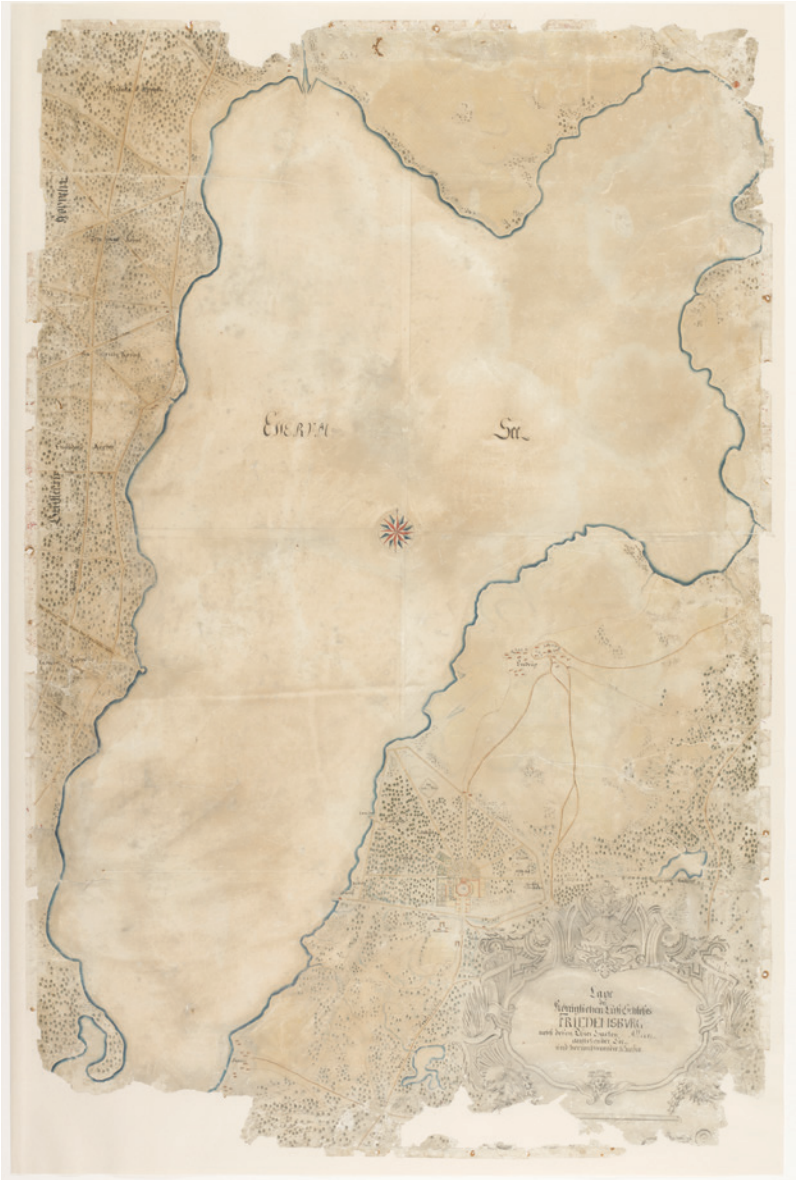

På udsnittet af kortet fra 1728 – formentlig udført af den unge officer Holger Rosenkrantz (1702-85) – ses ikke blot Eremitagen et stykke ude i Esrum Sø men også den overfor udhuggede forlængelse ind i Gribskov, der på kortet er benævnt "Die grosse Allee gegen der Eremitage über". På kortet er forlængelsen indtegnet som en reel jagtvej. Hvorvidt det har været tilfældet, er dog uvist.
Foto: Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek.

tvivlsomt. Derimod er der ingen tvivl om, at placeringen af netop et eremitagebord i et byggeri ved søens bred, midt i aksen mellem slot og skov, har bidraget til at understrege Fredensborgs sammenhæng med parforcejagtlandskabet trods den fysiske adskillelse derfra.

Fra de bevarede kilder ved vi meget præcist, hvornår arbejdet med Fredensborgs andet eremitagebord i Eremitagen ved Esrum Sø tog sin begyndelse. Af en opgørelse over byggeudgifter fra foråret 1722 – mens slottet endnu var under konstruktion – fremgår det, at arkitekt Krieger da havde modtaget første betaling af entreprisen på "*… opførelse af pavillonen ved Østrup*".[27] Ud fra det sparsomt bevarede kildemateriale er det svært at gennemskue, hvad denne kontrakt dækkede over, men skal vi tro Jan Steenberg, drejede det sig om ombygning og flytning af en eksisterende pavillon fra Ridebanen til søen.[28] Mon ikke den selv samme pavillon, som Weilbach i 1928 anfører "*… kostende kun 630 Rdl. …*"[29] til forskel fra det samtidige menageri til hele 966 rigsdaler? Måske de begrænsede omkostninger til den førstnævnte pavillon skyldtes, at denne kun var rejst på Ridebanens tørre grund som en prøveopstilling af træskelet og tilhørende eremitagebord inden den endelige opstilling fra 1722 og frem fandt sted på søbreddens mudrede grund? Netop den udsatte placering i kombination med de enkle byggematerialer – bindingsværk med murede tavler[30] – er en plausibel forklaring på, at det var nødvendigt i første omgang at bygge Eremitagen op på fast grund og formentlig også årsagen til, at Weilbach i sin gennemgang af eremitageborde i 1924 havde problemer med ordentlig at begribe netop denne Eremitages indretning. I Eremitagen, noterer han på det tidspunkt, kan man "*… vanskelig tænke sig Maskinen* [eremitagebordet] *installeret; det var vel blot Meningen, at Kongen vilde spise her under de mest tvangsfri Former*".[31] Weilbachs forbehold overfor tanken om et eremitagebord placeret netop i Eremitagen, ikke blot ved men tilsyneladende i søen, er let at følge, idet eremitagebordets maskineri ikke blot fordrede en tør og tilgængelig underetage, hvor tjenerskabet kunne arbejde, nedsænke postillonen via trædehjul eller håndsving og anrette retterne, men også en stabil grund og konstruktion, hvilket Eremitagens spinkle bindingsværksmure i søen ikke kan siges at have været. Særligt ikke når vandets, og om vinterens isens, vedvarende pres og indtrængning medtænkes.[32]

Omgivet af vand

Det forbliver da også en gåde, hvor langt ude i søen Eremitagen præcis var placeret. Kan vi fæstne lid til et par af de bevarede kort over Fredensborg Slothave, blandt andet i de Thurahs Den Danske Vitruvius fra 1749,[33] må Eremitagen vitterligt have været omgivet af søvand til alle sider. Her er det ottekantede hus gengivet placeret ude i søen omgivet af en såkaldt *"Wasseraltan"*[34] – den omløbende balkon – alene sat i forbindelse med søbredden via en bred landgangsbro. Denne placering understøttes af en beskrivelse af slottet og omgivelser udfærdiget engang i 1740'erne, hvori Eremitagen beskrives som hvilende "*… paa adskillige i Söe-Grunden nedrammede Pæle…*".[35] Også i bilaget vedrørende pilotering fra oktober 1722, hvori pavillonen beskrives som placeret "*...på vandet…*"[36] samt i den bevarede regning fra smeden Niels Jul fra 1725 bekræfter antagelsen, idet han "*I Ermetah hused paa Søen…*" blev bedt om at ordne eremitagebordet "*… til Rette som var ganske ukar at hun icke kunde bruges*".[37] Heller ikke her efterlades andet end ind-

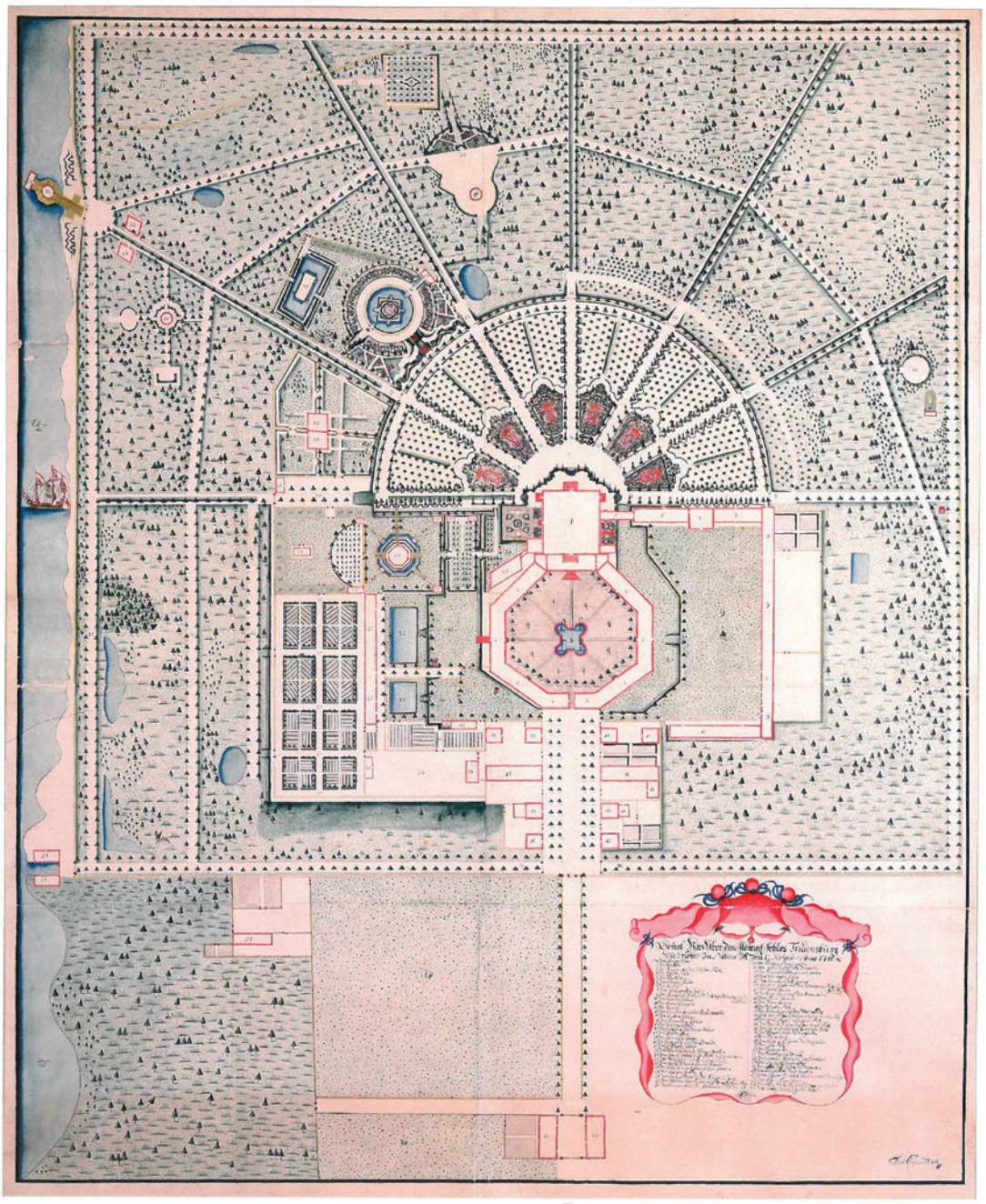

Mens hovedparten af de bevarede kort fra 1700-tallet over Fredensborg Slotshave viser Eremitagen helt frilagt fra land, gengiver dette kort fra 1740, udført af en Casper Witt, en placering hvor dele af landgangsbroen er placeret på en tange. Har denne eksisteret, har den ikke blot givet fast grund til adgangsbroen men formentlig også under bygningen. Foto: Oak Spring Garden Foundation, Upperville, Virginia.

trykket af, at Eremitagen var placeret omgivet af vand ude i søen, som anvist på Thurahs kort.

Billedet af placeringen bliver imidlertid en smule mere uklart, når andre ældre kort medregnes og ordene i de bevarede inventarlister fra slottets tidlige periode inddrages. I 1728 angives "*Ermeta-*

gen neere ved Söen",[38] her omtalt ikke i, men derimod nærved, søen, ligesom der på bevarede kort fra henholdsvis 1730[39] og 1740 nærmest ses fast grund helt ud til Eremitagen. Uvilkårligt efterlades her indtrykket af et byggeri mere på søbredden end ude i selve søen. Har Eremitagen været placeret i overgangen mellem sø og land kan begge benævnelser jo også bruges – afhængig af fra hvilket sted, den blev betragtet. Og måske det netop er lige præcis her, på overgangen fra bred til sø, at Eremitagen har stået, siden arkitekt Nicolas-Henri Jardin (1720-1799) i 1759 på sin stort anlagte plan for omlægning af Slotshaven fandt det nødvendigt at fritlægge Eremitagen fra søbredden med en udgravet halvcirkulær bugt? Et forslag der i endnu højere grad end Ulla Kjærs pointe om at koble byggeriet bedre til parken,[40] understregede dens placering på netop søen! Hvor langt ud i søen og hvordan den toetagers høje Eremitage var forbundet til søbredden og den lave skrænt, på hvis top de to endnu eksisterende kvadratiske pavilloner – rejst i 1725 og ombygget af Jardin 1765-1766 – indrettet til henholdsvis anretterkøkken og spisestue for hoffets damer og mænd,[41] forbliver dog fortsat en gåde, som hverken Jan Steenberg eller senest Ulla Kjær vier større opmærksomhed. Hvorledes tjenerskabet fra anretterkøkkenet på skræntens top er kommet ned i Eremitagens underetage er således aldrig blevet dokumenteret, men at de har haft behov for at komme derned, er der ingen tvivl om. For mens Weilbach i 1924 endnu satte spørgsmålstegn ved eksistensen af et eremitagebord i byggeriet, så slår de bevarede inventarlister og byggeregnskaber fast, at der midt i bygningens lakgrønne og forgyldte indre fandtes en "*Ermetagen med tilbehöer*" hvis postillon var sammensat af en sølvplade, hvorpå "*3 Sölv tarher* [takker]"[42] var monteret. Det grønne interiør, udsigten til den storslåede nordsjællandske natur med sigtelinjen ind i jagtlandskabet på modsatte søbred og tilstedeværelsen af hjortegevir i sølv på postillonens sølvplade har både symbolsk og helt fysisk koblet Eremitagen til parforcejagten.

Eremitagen på gengivelser

Heller ikke ved inddragelse af de tre kendte gengivelser af Eremitagen er det muligt at blive klogere på placeringen og den eksakte indretning af det lille byggeri, idet alle tre afbildninger er fortegnede. Fra bevarede regnskaber over vedligehold fremgår det, at Eremitagen oprindeligt stod malet i hvid og grøn,[43] mens gelænderet omkring – genbrugte dokkebalustre fra det nedlagte Operahus i København[44] – var marmoreret. I 1736 i en rød-hvid dekoration[45] formentlig tilsvarende den nuværende bemaling af balustrene på Kuppelsalens galleri. Balustrene har måske fra starten haft denne farvekombination, da farverne går igen på Adam Edvard Willars (ca. 1693-1752) lille akvarel fra 1727. Akvarellen – der med tilstedeværelsen af en lille hvid hjort for enden af landgangsbroen fik understreget byggeriets jagttema – må være udført efter erindringen, da maleren på udførelsestidspunktet var buret inde på Munkholm i Trondhjem Fjord. Dette til trods kan den sjove lille tegning, hvor kongeparret er i færd med at fiske og har fået den nødlidte maler på krogen, måske alligevel løfte lidt af sløret for Eremitagens placering og tilgængelighed. Under den noget forkortede landgangsbro, der via en lav trappe står i forbindelse med alléen mod slottet, anes nemlig en tange ud til byggeriets underetage, der måske har været tjenerskabets adgang hertil, og som har givet bygningen jordfæste trods dens omgivelse af vand. Afspejler denne indretning virkeligheden, må landgangsbroen for de kongelige have været i nogenlunde niveau med

A.E. Willars lille naive akvarel fra 1727 gengiver en temmelig fortegnet udgave af Eremitagen. Bl.a. mangler anglehuset på fortøjningsbroen og pavillonerne på skrænten, ligesom det forkortede perspektiv op til slottet er misvisende. Alligevel er akvarellen en vigtig kilde til forståelse af Eremitagens indretning og funktion. Antallet af vinduer, wasseraltanens balustre og det fornøjelige fiskeri giver et troværdigt indtryk af byggeriet, hvilket tangen under landgangsbroen måske også gør? Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

skrænten, mens der derunder, via tangen, har været adgang for tjenerskabet. Ganske praktisk har sidstnævnte haft nærmest tag over hovedet, når de skulle den sidste vej med retterne ind i underetagen. Hvordan tjenerskabet fra anretterkøkkenet på skrænten's top så er kommet ned under landgangsbroen med maden, afslører akvarellen ikke, men at retterne på eremitagebordet også her må have været lunke, når de kom til syne for det kongelige herskab i etagen over, kan der vist ikke herske tvivl om. For som på slottet havde maden været længe undervejs fra slottets køkken i ottekanten over anretterkøkkenets "*2 Stoere Andretter Benche*"[46] på skrænten til Eremitagens underetage, hvor

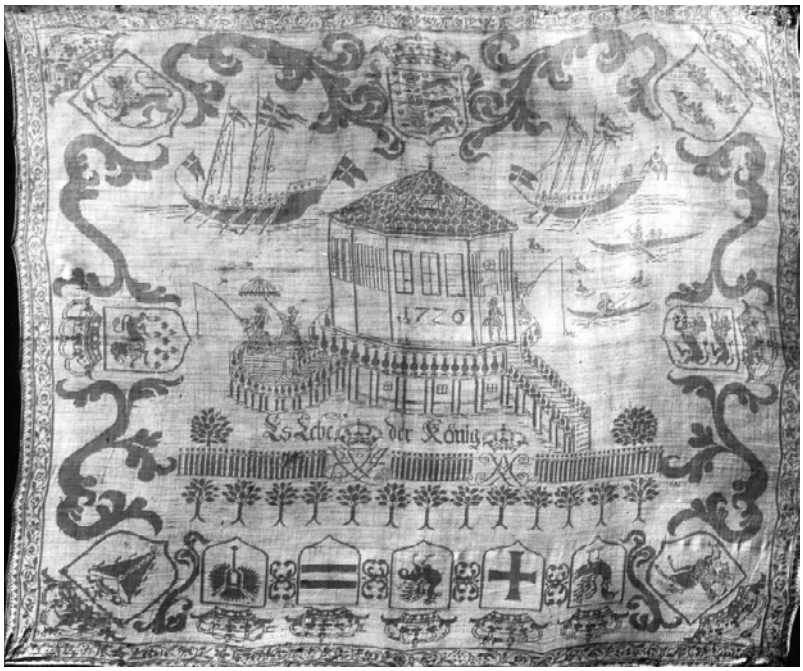

Servietten fra 1726, hvorpå Eremitagen er afbilledet i fin vævning, er en del af et større dækketøj, hvoraf den tilhørende dug, hvorpå hele Fredensborg Slot inklusiv Eremitagen er gengivet, i dag er i svensk eje. På servietten ses det ottekantede byggeri med den omløbende balkon (wasseraltan) og det lystfiskende kongepar. Anglehuset yderst på fortøjningsbroen er på servietten erstattet af en parasolbærende tjener. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg.

den endelig kunne monteres på eremitagebordets sølvgevirer inden åbenbaringen i etagen over.

Lystfuldt og muntert friluftsliv

Med lidt god vilje kan indretningen fra Willars akvarel også udledes af motivet på en næsten samtidig vævet serviet i Kongernes Samling, Rosenborg. Denne viser dog ligeledes en temmelig fortegnet udgave af Eremitagen. Blandt andet er bygningen på servietten gengivet med et tredobbelt antal vinduer i forhold til de otte af slagsen, som den bevarede inventarliste afslører, byggeriet må have været udstyret med. Underetagens vinduer træder imidlertid meget tydeligt frem på serviettens afbildning, placeret ikke langt over vandspejlet. Også på servietten ses fiskende personer på den omkringløbende balkon og den lavere placerede fortøjningsbro i forlængelse af landgangsbroen på den anden side af Eremitagen. Denne fortøjningsbro, som går igen på Willars akvarel og de tidligst bevarede planer over haven, må have eksisteret allerede i 1725, da et såkaldt anglehus med bliktag da blev rejst, hvorfra de kongelige, i en lille stue med perlefarvede paneler og blankgrønne lister, kunne fiske i læ for regn og vind.[47] De lystfulde og muntre scenerier – "*Her plejer det Kongelig Herskab undertiden at holde Tafel, og at forlyste sig med at angle, og deslige Tids-fordriv*"[48] – der præger alle de bevarede gengivelser, også en tredje på en større dug tilhørende samme taffelsæt som servietten og nu i svensk samling, understøtter ikke blot samhørigheden med parforcejagtens fornøjelige friluftsliv i Christian 5.s Eremitage, men falder også sammen med Ulla Kjærs opfattelse af byggeriets eremitagebord som "*… et populært indslag i rokokoens intime selskabelighed…*".[49] Uden tvivl har hun ret i, at eremitagebordets dyrkelse af det private og det frie peger frem mod rokokoens nye omgangsformer og natursværmerier. Imidlertid peger bordet, som det her ved søbredden i Fredensborg Slotshave på kanten af søen og jagtlandskabet var placeret, lige så meget på enevældens selviscenesættelse ved hjælp af selve landskabet under Christian 5. – og tværs over søen ind i parforcejagtlandskabet i Gribskov, hvis tilstedeværelse eremitagebordet og hele byggeriet stod i gæld til, og som med udhugningen gennem Gribskov blev underlagt fra bredden af Esrum Sø.

En fysisk og symbolsk markør

Uagtet Eremitagen ved Esrum Sø i Fredensborg Slotshave var fysisk adskilt fra parforcejagtlandskabet i Gribskov, så er der ingen tvivl om, at tilstedeværelsen af et eremitagebord – såvel her som på slottet – sammenkoblet med placeringen midt i den udstrålende akse har bidraget til at understrege

Fredensborg Slots samhørighed med det overfor beliggende kongelige parforcejagtlandskab. En samhørighed der ved slottet og Slotshavens anlæggelse i 1720'erne ikke længere var fysisk betinget men i lige så høj grad af symbolsk karakter.[50] Eremitagen med tilhørende bord dannede i Fredensborg Slotshave ikke, som Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, ramme om kongens ophold under parforcejagterne, ligesom forlængelsen af den akse, der via Eremitagen ved søen blev trukket over i Dronningens Bøge i Gribskov – måske helt til Multebjerg, som skovfoged Søren Agerlund Rasmussen har fremført teori om[51] – primært udfyldte en rolle som teaterkulisse, hvorigennem man kunne "… *staa i Slotshaven og drømme sig til Uendeligheder af Mile ind i fjerne Skove*",[52] som Jan Steenberg i 1969 beskrev det. Her kan tilføjes, at det ikke blot var uendeligheden, der i aksen gav næring til drøm-

Den snorlige forlængelse af eremitagealléen tværs over Esrum Sø til Dronningens Bøge lader sig endnu i dag spore i Pibervang, hvor en håndfuld bøgetræer sammen med den lille bådebro markerer sammenhængen. En landskabelig opstramning af Dronningens Bøge med udhugning af sigtelinjen og udretning af den nu bugtende skovvej – benævnt Frederik 4.s Allé – ville få sammenhængen tydeligere frem og styrke oplevelsen af et stort samlet kongeligt landskab. Foto: Daniel Overbeck.

men, men hele forestillingen om, at kongen, midt i aksen, trak sig væk fra parforcejagtens fysiske anstrengelser og i tråd med enevældens symbolik lod sig isolere i ophøjet majestæt med bevidstheden om, at jagten i de fjerne skove skete på vegne af ham og i hans billede.

Står denne udlægning af Eremitagen i Fredensborg Slotshave til troende, så kan Eremitagen ikke blot betragtes som endnu et skud på den stamme, der fra 1694 og frem satte eremitageborde i snart sagt alle kongelige residenser i Nordsjælland. Eremitagen kan – lidt forsimplet og uden videre skelen til de øvrige eremitageborde i særlig de københavnske residenser – ses som den foreløbige kulmination på en udvikling, hvor eremitagebordet trin for trin løsrev sig fysisk fra parforcejagten for at indtage et symbolsk virke i tråd med netop parforcejagtens iscenesættelse. Fra midt i naturen i Jægersborg Dyrehave at have understreget Christian 5.s ophøjede rolle under parforcejagten over Sparepenge, hvor eremitagebordet flyttedes ud af jagtlandskabet, uden dog at miste fysisk sammenhæng dermed, til Fredensborg Slotshave, hvor bordet ikke længere udfyldte en funktion i relation til parforcejagten, men i stedet blev en symbolsk markør, der understregede sammenhængen med landskabet på den anden side af søen. En sammenhæng, der tilsyneladende må have været så vigtig at få markeret, at den fik Frederik 4. til netop her, i overgangen mellem bred og sø, at rejse sin Eremitage, der frem til nedbrydningen en decemberdag i 1771 satte en tyk streg under Fredensborg Slots samhørighed med parforcejagtlandskabet.

Noter

1. Weilbach 1924, s. 47-49.
2. Smidt 2013, s. 104.
3. Se Bencard 2000.
4. Baagøe 2016, s. 65ff.
5. Bl.a. Marquard 1918, s. 450.
6. Bencard 2000, s. 254-255.
7. Bencard 2000, s. 256, oversat fra engelsk af forfatteren.
8. Ibid., Bencard 2010, s. 287-288, Hinterkreuser, 2019.
9. Kjær 2017, s. 133.
10. Hein 2000, s. 56-58.
11. Molbech 1848.
12. Baagøe 2016, s. 31.
13. Ibid., s. 31-34.
14. Molesworth 1694, s. 160-161.
15. Kjær 2013, s. 15.
16. Rigsarkivet, Eremitagien, 15. september 1717.
17. Bencard 2000, s. 245-246.
18. Baagøe 2017, s. 84-87.
19. Se Schmidts artikel i Alle tiders Nordsjælland 2020, s. 25-40.
20. Kjær 2013, s. 28.
21. Baagøe 2017, s. 88-90.
22. Kjær 2013, s. 58-59.
23. Steenberg 1969, s. 48.
24. Adriansen 2017, s. 9-11.
25. Kjær 2013, s. 58-59.
26. Jessen [uden år].
27. Rigsarkivet, Extract, Auf der Bau Rechnung was an Bau Kosten vom 12. bis 18. Juli 1722 für Ihre König Maÿst. Private Casse nach allergnädigsten befehl ist bezahlt worden, oversat fra tysk af forfatteren.
28. Steenberg 1969, s. 89.
29. Weilbach 1928, s. 24.

30. Steenberg 1969, s. 89.
31. Weilbach 1924, s. 48-49.
32. Richter-Friis 2010, s. 313.
33. Thurah 1746-49, Bind II, Tab 22.
34. Weilbach 1928, s. 36.
35. Jessen [uden årstal].
36. Rigsarkivet, No 1, usigneret bilag, oversat fra tysk af forfatteren.
37. Citat hentet fra Kjær 2013, s. 85-86.
38. Rigsarkivet, Inventarium ved Fredensborg Slot som er indleveret udj Rentekammeret dend 6te Martz 1728.
39. Frederik den Femtes Atlas, bd. 37, tvl. 22.
40. Kjær 2010, s. 616.
41. Steenberg 1969, s. 91.
42. Rigsarkivet, Inventarium ved Fredensborg Slot som er indleveret udj Rentekammeret dend 6te Martz 1728.
43. Steenberg 1969, s. 89-91.
44. Ibid. Se også Roepstorff 1970, s. 66.
45. Steenberg 1969, s. 91.
46. Rigsarkivet, Inventarium ved Fredensborg Slot som er indleveret udj Rentekammeret dend 6te Martz 1728.
47. Steenberg 1969, s. 91.
48. Jessen [uden årstal].
49. Kjær 2013, s. 58-59.
50. Baagøe 2017, s. 90.
51. Oplyst i mail fra skovfoged Søren Agerlund Rasmussen, Naturstyrelsen, til forfatteren d. 12.08.2020.
52. Steenberg 1969, s. 82-83.

Litteratur

Adriansen, I. m.fl. (red.) 2017: *Fyrstelige måltider, Herregårdshistorie 13,* Gammel Estrup – Herregårdsmuseet 2017.

Baagøe, J. 2016: *Kongens skov – Verdens arv, Parforcejagtlandskabet i Nordsjælland,* Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum 2016.

Baagøe, J. 2017: Parforcejagtlandskabet, verdensarv i Nordsjælland. Christiansen, J.H. m.fl. (red.): *Architectura 39, Arkitekturhistorisk Årsskrift,* Selskabet for arkitekturhistorie 2017, s. 71-100.

Bencard, M. 2000: Notes on the Table in late 17th and early 18th Century Denmark. *Rosenborg Studier,* De Danske Kongers Kronologiske Samling 2000, s. 239-275.

Bencard, M. 2010: Eremitage-borde i København og Dresden. Kappel, Jutta m.fl. (red.): *Tro, Styrke, Kærlighed Danmark-Sachsen – ægteskaber, politiske og kulturelle forbindelser (1548-1709),* Rosenborg 2010, s. 286-289.

Christensen, A. 1982: Alleerne og haven omkring Fredensborg Slot. *Fra Kvangård til Humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab.* nr. 12. årgang 12, København 1982, s. 7-62.

Frederik den Femtes Atlas, Bind 37, 1700-1777.

Grinder-Hansen, P. 2013: Kongejagt og lystslottet. *Eremitageslottet,* Gads Forlag 2013, s. 8-29.

Hein, J. 2000: *Menneske Maske Majestæt, kongelige portrætter i voks,* Rosenborg 2000.

Hinterkreuser, G. 2019: "Fliegende Stühle" in Kopenhagen und Schwerin. *Jena Jahrbuch zur technik- und industriegeschichte,* Vorlag Vopelius Jena 2019.

Kjær, U. 2010: *Nicolas-Henri Jardin, en ideologisk nyklassicist,* Nationalmuseet 2010.

Kjær, U. 2013: Kongens nordsjællandske lystslot. *Fredensborg Slot og Slothave,* Gads Forlag 2013, s. 8-199.

Kjær, U. 2017: *Fransk elegance og dansk snilde, fransk-danske kunstforbindelser i den danske enevældes tid,* Syddansk Universitetsforlag 2017.

Marquard, E. 1918: *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Chrisitan V.s tid,* København 1918.

Molbech, C. 1848: C. Christian den Femtes Sygdoms- og Dødshistorie. Molbech, C.: *Nyt historisk tidsskrift, udgivet af den danske historiske forening",* bind II, Kiøbenhavn 1848, s. 622-644.

Molesworth, R. 1694: *An account of Denmark as it was in the year 1692*, the third edition, London 1694.

Richter-Friis, N. 2010: *Esrum Sø til vands og til lands,* Forlaget Esrum Sø 2010.

Roepstorff, T. 1970: *Operahuset i København, bygningens historie skrevet i 50 året for Landsrettens indflytning,* Ny Nordisk Forlag 1970.

Smidt, C.M. 2013: Christian VI's jagtslot. *Eremitageslottet,* Gads Forlag 2013, s. 68-147.

Steenberg, J. 1969: *Fredensborg Slot: monument og minder, tiden 1720-1796,* Selskabet til Udgivelse af Skrifter om danske mindesmærker 1969.

de Thurah, L. 1746-49: *Den Danske Vitruvius: indeholder Grundtegninger, Opstalter og Giennemsnitter af de merkværdigste Bygninger i Kongeriget Dannemark, samt de Kongelige Tydske Provintzer tillige med en kort Beskrivelse over hver Bygning især,* Bind I-II, København 1746-49.

Tommerup, K. 2008: Det ukendte Østrup Slot. *FAHS,* Frederiksborg Amt Historiske Samfund, nr. 2, årgang 22, april 2008, s. 3-15.

Weilbach, F. 1924: *Architekten Lauritz Thura,* Selskabet til Udgivelse af Danske Mindesmærker 1924.

Weilbach, F. 1928: *Fredensborg Slot,* København 1928.

Arkivalier

Eremitagien, 15. september 1717, Rigsarkivet, Rentekammeret Danske Afdeling Sjællands Stifts renteskriverkontor, Inventarier for Eremitagen m.fl. kgl. slotte, 1693-1741, 303.

Extract, Auf der Bau Rechnung was an Bau Kosten vom 12. bis 18. Juli 1722 für Ihre König Maÿst. Private Casse nach allergnädigsten befehl ist bezahlt worden, Rigsarkivet, Partikulærkammeret, Bilag til partikulærkammerregnskaberne 1722, 208, 39-26.

Inventarium ved Fredensborg Slot som er indleveret udj Rentekammeret dend 6te Martz 1728, Rigsarkivet, Rentekammeret Danske Afdeling Sjællands Stifts renteskriverkontor, Inventarier for Eremitagen m.fl. kgl. Slotte, 1693-1741, 303.

Jaggers-Borg Slots Inventarium Anno 1703, Rigsarkivet, Rentekammeret Danske Afdeling Sjællands Stifts renteskriverkontor, Inventarier for Eremitagen m.fl. kgl. Slotte, 1693-1741, 303.

Jessen, E.J. [uden år]: Friderichsborg Amts Naturlige- og Civile Tilstand og Beskaffenhed. Til en Prøve af en ligesaadan under Hænde havende Beskrivelse over begge Kongerriger Danmark og Norge, Island og Grønland indbefattet, Det Kongelige Bibliotek, Håndskriftsamlingen, Kall 48,2˚-I.

No 1, usigneret bilag, Rigsarkivet, Partikulærkammeret, Bilag til partikulærkammerregnskaberne 1722, 208, 87-18.